

رسانه ها و مسئولیت مدنی

پدیدآورنده (ها): حسنی، علیرضا؛ هاشمی، سید رضا

حقوق :: نشریه قضاوت :: مهر و آبان ۱۳۸۹ - شماره ۶۶

صفحات: از ۴۰ تا ۴۷

آدرس ثابت: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/868789>

تاریخ دانلود: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- توسعه مسئولیت مدنی در جرائم رسانه ها و مطبوعات
- بررسی قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و آثار آن در نظام حقوقی مطبوعات
- مسئولیت ها و محدودیت های رسانه ها در حیطه حفظ حریم خصوصی
- بررسی تطبیقی قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی منعقد در محیط اینترنت از منظر نظام های حقوقی آمریکا، اتحادیه اروپا و ایران
- راهبردهای رسانه ای امنیت پایدار
- مطالعه تطبیقی مسوولیت مدنی ناشی از نقض حقوق مربوط به شخصیت در رسانه ها
- نقد اصل قابلیت جبران کلیه خسارات در حقوق مسؤولیت مدنی ایران
- بررسی فقهی- حقوقی شرط وکالت زوجه در طلاق
- مفهوم آزادی از دیدگاه قرآن
- بررسی تطبیقی خدمات رسانی به بزه دیدگان تروریسم و جنگ (با رویکردی به نظام حقوقی ایران و اسناد بین المللی)
- جایگاه عرف در حقوق بین الملل و حقوق اسلام
- تبعیت شرط از عقد در لزوم و جواز

عناوین مشابه

- ابعاد حقوقی مسئولیت مدنی و حق پاسخگویی رسانه ها در ایران
- توسعه مسئولیت مدنی در جرائم رسانه ها و مطبوعات
- رسانه ها؛ چالش ها، مسئولیت ها و گفتمان اخلاقی؛ نقد و بررسی کتاب «فساد در رسانه ها»
- مسئولیت مدنی بانک ها و کارکنان آن در قبال چک
- مسئولیت مدنی در املاک و ساختمان ها
- بررسی نقش رسانه ها در آموزش مهارت های شهروندی و رفتارهای مدنی
- مسئولیت مدنی ناشی از خسارات املاک، سازه ها و ساختمان ها (پژوهش مقایسه ای با حقوق انگلستان)
- ایدز، رسانه و مسئولیت ها
- آثار حاکم بر نظام مسئولیت ها و جبران خسارت در دعاوی مسئولیت مدنی
- نگاه: رسانه ها، پیشگامان استقرار جامعه مدنی و منادیان فرهنگ صلح و دموکراسی (گزارشی از کارگاه منطقه ای «رسانه ها و جامعه مدنی» ویژه مناطق آسیا، اقیانوسیه و عرب نشین)

رسانه‌ها و مسئولیت مدنی

◀ دکتر علیرضا حسینی - سیدرضا هاشمی**

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی - فعل زیان بار - سببیت - رسانه

مقدمه:

مسئولیت مدنی به معنای الزام حقوقی به جبران ضرر و زیان است که شخص به دیگری وارد نموده است و این ورود زیان ممکن است با فعل یا ترک فعل محقق گردد. در احکام و قواعد فقهی فراوانی نیز در اسلام به مسئولیت مدنی و ضرورت جبران زیان وارده به دیگری به تصریح اشاره شده است قواعدی هم چون لاضرر - تسبیب - اتلاف - غرور - و قاعده علی الید که مبین توجه اسلام به جبران ضرر زیان دیده است. این ضرر ممکن است بر اثر افعال عادی شهروندان به دیگری وارد آید و یا این ضرر ناشی از فعالیت رسانه‌ای که محل بحث در این مقاله است وارد آید و راهکارهای قانونی جبران ضرر زیان دیده ناشی از اقدامات و فعالیت‌های رسانه‌ای از مباحث اصلی مقاله حاضر است.

در قوانین موضوعه در باب رسانه‌ها راهکارهای متعددی در جهت تقلیل زیان، و یا جبران خسارت مضر از اقدام ناصواب رسانه‌ای تعیین و در قوانین مختلف متأثر از رسانه مربوطه تلاشی در این زمینه صورت پذیرفته و هرکجا که قاعده و قانونی بر آن به نحو تصریح تعیین نگردیده از باب عمومات قواعد فقهی و ضرورت جبران ضرر زیان دیده و مفاد قانون مسئولیت مدنی می‌توان حکم به جبران خسارت را صادر نمود. نکته‌ای که در وضع کنونی نظام حقوقی، بر اهمیت مسئولیت مدنی در مقایسه با مسئولیت کیفری می‌افزاید آن است که بسیاری از فعالیت‌های زیان باری که از طریق رسانه‌ها انجام می‌شوند هنوز در قوانین، عناوین خاص کیفری ندارند و اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها و رعایت تفسیر مضیق در مورد جرائم و مجازات‌ها مانع از آن هستند که با استناد به احکام کیفری به جبران خسارت و تنبیه مرتکب فعل زیان‌بار اقدام شود. لذا تنها ابزار حقوقی که در اختیار زیان دیده از این گونه فعالیت‌هاست مسئولیت مدنی است. رسانه‌ها نیز به لحاظ کارکردهای متفاوت و عمومی بودن، چنانچه شخصی را اعم از حقوقی یا حقیقی یا دولتی یا خصوصی متحمل زانی نمایند، قطعاً جبران زیان وارده به لحاظ گستردگی حوزه زیان‌کاری سخت و بسیار دشوار خواهد بود. مضاف بر آن اینکه تلاش و سعی جوامع مترقی و مخصوصاً دارای مبانی اسلامی و دینی نیز بر این باید تعلق یابد که فعالیت رسانه را مضیق نموده و راه را برای دانستن و آگاهی مردم فراهم آورند به همین لحاظ مراجع رسیدگی به جرائم رسانه‌ای عمدتاً محاکمی استثنائی است. با نگاهی گذرا به گذشته رسانه‌ها، معین است که مثلاً در [حوزه] روزنامه‌نگاری، روزنامه‌نگاران فراوانی در طول تاریخ به چوبه دار آویخته شده و یا تهاجم حکومت‌ها به رسانه‌ها با حربه و سلاح سانسور بوده است. شیخ احمد رومی در سال ۱۸۹۵، سید جمال‌الدین اسدآبادی در سال ۱۹۰۱، جهانگیر صوراسرافیل و ملک المتکلمین در سال ۱۹۰۸، شیخ محمد خیابانی در سال ۱۹۱۹، میرزاده عشقی

چکیده: رسانه‌ها تأثیری عمیق و گسترده بر اخلاق و تفکر اجتماعی احاد افراد جامعه دارند چنان‌که ژان استوتزل در کتاب روان‌شناسان اجتماعی می‌نویسد: «ارتباط جمعی یا بهتر بگوییم ارتباطات در میان توده‌ها، عبارت است از انتقال اندیشه‌ها به تعداد فراوانی از افراد در آن واحد». پرورش اندیشه‌ها و احساسات و انتقال منظم ارزش‌ها و نقش‌های تمدن و فرهنگ جامعه به افراد و همچنین پرورش عقاید و پرورش حرفه‌ای و کوشش در تربیت افراد جامعه از کارکردهای اصلی رسانه‌هاست. در جریان اعمال و اجرای این وظیفه، رسانه‌ها ناگزیر به تبیین و توضیح و گزارش و خبررسانی حوادث و مباحث مرتبط با جامعه و احاد افراد آن است. مسئولیت در زبان فارسی به معنی ضمانت، تعهد و مواخذه است. پرواضح است که در صورت اعمال این وظیفه بلحاظ ارزش‌های ذاتی رسانه‌ها از جمله آزادی و خبررسانی و..... ناگزیر و شاید بدون وجود هرگونه نیت سوء و مجرمانه ضرری ناشی از انتشار خبر یا ارائه گزارش و... به افراد حقیقی یا حقوقی، خصوصی یا عمومی وارد گردد که در این راستا این مسئولیت و اصول حاکم بر جبران ضرر مادی و معنوی زیان دیده با تکیه بر مستندات و مستدلات شرعی و قانونی اقتضا دارد تا راهکارهایی منسجم و دقیق و درعین حال هم‌سو با ادامه فعالیت‌های قانونی و منطقی رسانه‌ها با رعایت ضروریات حقوقی اتخاذ گردد. مقاله حاضر تلاش می‌کند با مطالعه جوانب موضوع به بیان راهکارهای مزبور بپردازد و راه را برای طراحی مناسب تر اعمال جبران ضرر زیان دیده ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای فراهم آورد.

در سال ۱۹۲۴، فرخی یزدی در سال ۱۹۳۹، محمد مسعود در سال ۱۹۴۸، کریم پورشیرازی در سال ۱۹۵۵، خسرو روزبه در سال ۱۹۵۸، خسرو گلرخچی در سال ۱۹۷۴ و بسیاری دیگر از کسانی که در راه آزادی بیان - صرف نظر از نوع بیانشان - جان خود را از دست دادند [نمونه‌هایی از این دست روزنامه‌نگاران هستند] بنابراین بیش از ۹۰ درصد از تاریخ روزنامه نگاری همواره با سانسور و تهدید و... همراه بوده است. اما این همه ماجرا نیست بلکه گاهی روزنامه‌نگاران و اصحاب رسانه موجب ورود ضرر و زیان نابه‌جا و غیرقانونی به اشخاص می‌گردند که در قوانین مختلف برای جبران آن راهکارهایی مهیا گردیده است.

این راهکارها براساس رسانه‌های متفاوت گاهی مختلف و گاهی بلحاظ ریشه و پایه تمام فعالیت‌های رسانه‌ای (خبررسانی) مشترک است. به همین جهت به‌لحاظ حفظ صیانت از رسانه‌ها و اهداف مترقی آن به‌عنوان رکن چهارم دموکراسی در دنیای حاضر مسئله مطبوعات و نحوه برخورد با جرائم این بخش از چالش‌های فرهنگی به یکی از دغدغه‌های اصلی تبدیل شده است و ضرورت بازنگری به ساز و کارهای قانونی و ساختارهای نظارتی در این حوزه نظیر هیئت نظارت بر مطبوعات و دادگاه‌های مطبوعاتی و قوانین حاکم بر این بخش بیش از پیش احساس می‌شود.^۳

۱- مفهوم ضرر

آنچه در ابتدای بحث باید معین شود اینکه اساساً واژه ضرر که مفهومی عرفی است و متناسب با زمان‌ها و مکان‌های مختلف متفاوت است؛ دارای چه مفهوم و تعریفی است. اصحاب لغت و شارحان حدیث درباره معنی این دو لفظ ضرر و ضرار، اختلاف دارند. جوهری می‌گوید: «ضرر عکس نفع است و ضرار نتیجه ضرر است» و ابن اثیر در النهایه می‌گوید: «مراد به ضرر آن است که مرد به برادر خود زیان نرساند و مراد از ضرار کيفر زیان رساندن است»^۴ و بعضی دیگر ضرر را نقصی دانسته‌اند که در مال، عرض، یا نفس انسان یا شأنی از شئون وی که موجود است یا مقتضی نزدیک آن، به گونه‌ای که عرف آن [را] موجود می‌شمارد، ایجاد می‌شود. به دیگر سخن ضرر عبارت است از لطمه به منافع مالی و اقتصادی یا منافع غیرمالی و غیراقتصادی (عمید زنجانی عباسعلی ۱۳۸۲ ص ۱۲۱).

در خصوص رسانه‌ها می‌بایست ضررهای مادی یا معنوی را برطبق مصادیق مربوطه تعیین نمود. فرضاً چنانچه کسی حق انتشار یک اثر ادبی را که برای نویسنده آن است، بدون وجود مجوز منتشر نماید موجب ورود ضرر به نویسنده را فراهم نموده و یا اگر شخصی در قالب یک گزارش رسانه‌ای محصول کارخانه‌ای را غیربهداشتی اعلام نماید عملاً موجب زیان کارخانه تولیدکننده محصول مربوطه گردیده است و یا چنانچه روزنامه، نشریه، رسانه صوتی و تصویری علیه شخصی اعم از حقیقی یا حقوقی، عمومی یا خصوصی هجوانامه‌ای منتشر نماید؛ موظف به جبران زیان وارده به متضرر است که قوانین مختلف در این راستا مؤید موضوع است در شرع نیز جبران ضرر واجب است و ضرر ناشی از فعل مجنون و نائم نیز ضمان‌آور است^۵ چه رسد به اصحاب رسانه که از فرهیختگان جامعه‌اند.

۱-۱) ضرر مالی

در تعریف ضرر مادی آمده است «هرگاه آنچه از دست رفته قابل ارزیابی به پول باشد و صدمه به حقوق مالی برسد ضرر مالی است.»^۶ به این ترتیب ضرر مادی در فعالیت رسانه‌های همگانی به دو گونه محقق می‌شود. ۱- نفس عمل رسانه و نوع ضرر به حقوق مادی و مالی به افراد است ۲- هنگامی که عمل رسانه مقدمه و زمینه‌ساز یا سبب وقوع ضرر باشد. در تحقق ضرر می‌بایست فعل یا ترک فعل زیان‌بار محقق گردد و بدین معنا که گاهی فعل مستقیم رسانه‌ای همانند درج گزارش غیرواقع یا هجوانامه‌ای علیه شخص یا اشخاص خاص موجب ورود ضرر و زیان مستقیمی است و گاهی رسانه‌ای با درج گزارش یا خبری، اتهامی متوجه شخص یا اشخاص می‌کند ولی از درج پاسخ و توضیح شخص مربوطه امتناع می‌کند که عدم درج به‌لحاظ ترک فعل رسانه موجب تحقق ضرر است. ماده یک قانون مسئولیت مدنی مقرر می‌دارد:

«هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتنی یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد.»

۱-۲) ضرر معنوی

واژه معنوی در برابر مادی بکار رفته (توپا ابراهیمی شبیر ۱۳۸۸) ضرری که متوجه حیثیت و شرافت و آبروی شخص یا بستگان او گردد. (جعفری لنگرودی تعریف ضرر معنوی) زمانی که فردی توسط رسانه‌ای مورد توهین قرار می‌گیرد گرچه از حقوق مالی و مادی وی چیزی کاسته نمی‌شود اما به‌لحاظ روحی چنان دچار صدمه و ضربه می‌گردد که جبران این نوع ضرر گاهی بسیار دشوارتر از جبران ضرر مادی است این دردها و صدمات روحی و ضربات ناشی از افترا و توهین رسانه‌ای ضرر معنوی محسوب است. قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۰ در مقام تبیین ضرر معنوی آن را کسر حیثیت یا اعتبار اشخاص یا صدمات روحی دانسته که نمونه‌هایی از مستندات قانونی مطالبه ضرر معنوی صدر ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی است که مقرر داشته: «کسی که در اثر تصدیقات یا انتشارات مخالف واقع به حیثیت یا اعتبارات یا موقعیت دیگری زیان وارد آورد مسئول جبران آن است» و یا در ماده ۹

قانون آئین دادرسی کیفری ضرر و زیانی که قابل مطالبه است به شرح ذیل است: در بند دوم این ماده آمده است: ۲- ضرر و زیان معنوی که عبارت است از کسر حیثیت یا اعتبار اشخاص یا صدمات روحی و ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۸۵.... در موارد ضرر معنوی چنانچه تقصیر یا اشتباه قاضی موجب هتک حیثیت از کسی گردد باید نسبت به اعاده حیثیت او اقدام نمود. ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹ در این خصوص مقرر می‌دارد:

کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه وارد شود می‌تواند از کسی که لطمه را وارد نموده است جبران زیان مادی و معنوی خود را بخواهد هرگاه اهمیت زیان و نوع تقصیر ایجاب نماید دادگاه می‌تواند در صورت اثبات تقصیر علاوه بر صدور حکم بر خسارت مالی، حکم به رفع زیان از طریق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن نماید.^۷

۲- (مبانی ورود ضرر)

۱-۲) فعل زیانبار

وجه مشترک کلیه اعمال زیان‌بار با اندکی مسامحه که می‌توان همه آنها را به جرم به معنای وسیع آن اعم از مدنی و یا کیفری تعبیر نمود آن است که جبران خسارت ناشی از آنها را اخلاق و قانون ضروری می‌داند. (قهرمانی نصرالله-۱۳۷۷ ص ۲۷) درخصوص جبران خسارت بزهدیده مبانی متعددی ذکر گردیده است. آنچه که مبنای ورود ضرر به دیگری می‌گردد گاه از قصور و کوتاهی رسانه ناشی می‌شود و گاه از تقصیر و نحوه اقدام به تهیه خبر، گزارش و... حقوقدانان در بررسی مبانی ورود ضرر عمدتاً به چند فرضیه تمسک جست‌اند که از آنجمله نظریات تقصیر و خطر است. همچنین نظریه تضمین حق نیز بیان شده که در بررسی و انتقادات وارده به آن به نظریه تقصیر برگردانده شده است.

۱-۲) نظریه تقصیر

تقصیر زمانی است که مقررات موضوعه زیر پا گذاشته شود و شخصی وظیفه و تکلیف قانونی را برای استقرار نظم در جامعه به عهده او قرار داده شده انجام ندهد. ماده ۹۵۳ ق.مدنی تقصیر را اعم از تعدی و تفریط دانسته و تعدی و تفریط را در مواد ۹۵۱ و ۹۵۲ تعریف نموده است که در نهایت با الهام از این ماده ۲ می‌توان گفت تقصیر عبارتست از عملی که شخص نمی‌بایست مرتکب شود (تعدی) و ترک عملی که شخص می‌بایست انجام دهد (تفریط) و تبصره ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی تقصیر را از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی و عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی دانسته است.^۸

از طرفداران نظریه تقصیر، تقصیر را اینگونه تعریف می‌کنند: تقصیر عبارت از انجام کار یا ترک فعلی است که اگر شخصی متعارف و محتاط در شرایط بیرون و اجتماعی عامل فعل زیانبار قرار گیرد چنین عملی را انجام نمی‌دهد.^۹ در مسئولیت‌های حقوقی نه تنها نادیده انگاشتن مقررات قانونی تقصیر محسوب می‌گردد بلکه هرگاه شخصی از رفتار شخص متعارف نیز منحرف شده باشد مقصر شناخته می‌شود حتی اگر قصد اضرار نداشته باشد زیرا در تقصیر غیرعمدی، قصد مرتکب

هرکس بدون مجوز قانونی عمداً

یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتنی یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد

“

مداخله‌ای ندارد و از حیث نتیجه مانند تقصیر عمدی است و سبب ایجاد مسئولیت مدنی می‌گردد برای تحقق تقصیر باید رفتاری در عرصه جهان خارج وجود داشته باشد ولی همچنانکه رفتار زیان‌آور می‌تواند ناشی از عملی مثبت (فعل) باشد عمل منفی یا (ترک فعل) نیز می‌تواند همین نتیجه را داشته باشد در نظریه تقصیر اعم از جزایی و مدنی بوده و اصل بر این است که زیان وارده کاملاً جبران شود بنابراین ورود زیان مهمترین رکن ایجاد مسئولیت مدنی است برخلاف مسئولیت کیفری که می‌بایست به میزان تقصیر مرتکب، مجازات تعیین شود در مسئولیت مدنی اصل بر جبران کامل زیان است در فرض تقصیر، گاهی زیان دیده نیازی به اثبات تقصیر عامل فعل زیانبار ندارد و تنها باید رابطه سببیت میان فعل زیان بار و زیان وارده را ثابت کند. این دیگر برعهده خواننده دعوی مسئولیت مدنی است که برای رهایی خود از مسئولیت ثابت کند که مقصر نبوده است بلکه عواملی دیگر در ورود زیان نقش داشته‌اند که قابل انتساب به وی نبوده است. مثلاً در مسئولیت‌های قراردادی همین که قرارداد اجراء نشود تقصیر شخصی که آنرا اجرا نکرده مفروض است و خواهان کافی است عدم اجراء را ثابت کند.^{۱۱} رویه قضایی نیز در موارد استثنایی همیشه مآخذ تعریف تقصیر را احساس یا رفتاری معقول و عادی دانسته است که در این مآخذ عنصری از قابلیت انتساب عمل به مقصر وجود دارد. بنابراین می‌توان از تقصیر بعنوان تخلف نام برد که گاهی قراردادی است و گاهی قهری. در قراردادهای که یک طرف تعهد به ایفاء تعهدی می‌کند در صورت تخلف نه تنها باید خسارت‌های ناشی از نقض عهد خود را جبران کند بلکه در صورت دریافت عوض قراردادی بیشتر موظف به عودت عوض است. بنابراین جهت حصول و ثبوت مسئولیت قراردادی ناشی از تقصیر حداقل سه شرط لازم است:

اول: وجود قراردادی معتبر و لازم‌الاتباع
دوم: ورود زیان به جهت نقص عهد از سوی یکی از طرفین
سوم: خودداری متعهد از انجام تعهد که مبنای ورود ضرر بوده است.

تقصیر در مسئولیت‌های قهری نیز متصور است. در فرض که میان طرفین دعوی جبران خسارت، رابطه قراردادی معتبری که تنظیم کننده روابط بین طرفین باشد وجود نداشته باشد یا زیان دیده نخواهد براساس ضمان عقدی مطالبه حق خود کند بنابه نظر اقوی حل و فصل اختلاف و تعیین مسئولیت احتمالی زیان زنده بر مبنای قواعد مسئولیت مدنی قهری (ضمانت‌های قهری) صورت می‌گیرد. برای تحقق مسئولیت مدنی قهری و صرف نظر از استثنای مطرح قانونی اصولاً تحقق سه رکن ضروری است: ۱- فعل زیانبار ۲- تحقق ضرر ۳- رابطه سببیت میان فعل زیانبار و حدوث ضرر. بنابراین ضررهای حاصله از فعالیت رسانه‌ای را می‌توان در قالب تقصیر قهری بررسی و جستجو نمود که در این بین با توجه به مبانی حقوقی اتلاف و قواعد تسبیب اگر زیان دیده بخواهد با استناد به قواعد اتلاف، جبران خسارت‌های وارده را بخواهد، باید لزوماً ارتکاب فعل مثبت (تعدی) زیان زنده را به اثبات برساند. لکن اگر بر مبنای قواعد تسبیب عمل کند اثبات ترک فعل نیز ممکن است او را به مقصود برساند.^{۱۲} بنابه مراتب مذکور

تقصیر را اینگونه تعریف می‌کنند: تقصیر عبارت از انجام کار یا ترک فعلی است که اگر شخصی متعارف و محتاط در شرایط بیرون و اجتماعی عامل فعل زیانبار قرار گیرد چنین عملی را انجام نمی‌دهد

توجه به این نکته لازم است که گاهی تحمیل مسئولیت به رسانه از باب تقصیر (تخلف) آن رسانه در وظایف و تکالیف خود است که موجب ورود خسارت به غیر شده است.

به نحو خلاصه این که مطابق نظریه تقصیر شخص وقتی مسئول است که در انجام اعمال خود مرتکب تقصیر یا خطایی شده باشد بنابراین نظریه، زیان دیده می‌تواند به حق خود برسد که ثابت کند عامل زیان مرتکب تقصیر و خطایی شده و زیان وارده به او نتیجه مستقیم تقصیر عامل زیان می‌باشد بنابراین این طبق نظریه ارتکاب تقصیر و خطا شرط اصلی مسئولیت مدنی است.^{۱۳}

۲-۱-۲) **نظریه خطر:** نظریه خاطر (Risk) را برخی حقوقدانان عرب‌زبان تحت عنوان نظریه تحمل‌تبعه و بعضی با عنوان نظریه المخاطر ذکر نمودند در نظریه خطر مسئولیت بر پایه تقصیر نیست و زیان دیده از اثبات تقصیر معاف است پس اثبات ادعای مسئولیت مدنی و جبران خسارت براساس این نظریه سهل است.^{۱۴} اما در پاسخ به این نظر اینکه حذف تقصیر در اثبات کار را دشوار می‌سازد همین امر و انتقادات فراوان وارده به نظریه خطر موجب بروز انواع نظریه‌ها در باب خطر گردید که از آنجمله نظر خطر در برابر انتفاع مادی است که هر کس از کاری سود می‌برد باید زیان‌های ناشی از آن را تحمل کند و نظریه خطرهای ایجاد شده نیز فاعل فعل زیانبار مسئول هرگونه فعالیت زیانباری است که ایجاد کرده است خواه از نظر مادی یا معنوی منتفع شده یا نشده باشد و نظریه خطر نامتعارف نیز که براساس آن نامتعارف بودن فعالیت براساس ضابطه‌ای که عرف برحسب شرایط مختلف زمانی و مکانی دارد تعیین می‌شود. مطابق این نظریه هرکس در اثر انجام فعالیت خود خطرهایی ایجاد می‌کند و موجب زیان او می‌شود و مسئول است برپایه این نظریه چنانچه در اثر عمل شخص یا اشخاصی وابسته به او یا اشیاء تحت تصرف او خسارتی به دیگری وارد آید عامل زیان مسئول جبران خسارت است مگر بتواند خلاف آنرا ثابت کند.^{۱۵}

۲-۱-۳) **نظریه تضمین حق:** این نظر در جهت حمایت از حقوق زیان‌دیده ابراز شده است در این نظریه بجای توجه و ارزیابی کار فاعل زیان به منافع از دست رفته زیان‌دیده و حقوق تضییع شده او عنایت داشته و همت خویش را در همت حقوق زیان‌دیده مصروف داشته است. در حقوق ایران چنانکه برخی نویسندگان گفته‌اند در پاره‌ای از مسایل و موضوعات نظیر

مسئولیت تضامنی غاصبان با حسن نیت در کنار غاصب اصلی و اتلاف‌کننده غیرعمدی مال دیگری قانون‌گزار جز به رفع ضرر از مالک نمی‌اندیشد و

در راستای تضمین منافع مالک به قانونگذار پی‌داخته است^{۱۶} و گاه هدف برخی از قوانین مانند قوانین مسئولیت در حادثه‌های رانندگی به تضمین حق از دست رفته تمایل دارد.^{۱۷} براساس این نظر هرکس حق دارد در جامعه خود سالم و ایمن زندگی کند و حقوق او تضمین شود و هیچ‌کس حق بخطر انداختن حقوق و سلامتی و ایمنی دیگران را ندارد گرچه نظریه تضمین حق در ایجاد مسئولیت مدنی نقش موثری دارد ولی هیچ‌یک از نظریات یاد شده نمی‌توانند به تنهایی و انحصاراً مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد در هریک از این نظریه حقیقتی انکارناپذیر وجود دارد آنچه اهمیت دارد رسیدن به عدالت است و این ابزارهای منطقی تنها وسایل راهگشایی به این هدف است.^{۱۸}

۲-۱-۴) **نظریه‌های مختلط:**

این نظریه معتقد است که هیچ یک از نظریات فوق به تنهایی نمی‌تواند مبنای مسئولیت مدنی قرار گیرد در پاره‌ای از مصادیق نظریه خطر و گاهی نظریه تقصیر باید مورد عمل قرار گیرد. آنچه از تمامی نظریات فوق بر می‌آید اینکه تمامی این نظریات در جهت جبران خسارت دیده است و همه استدلال‌ها و نظریه پردازیها و راهکارها و دکترین حقوقی در جهت کاهش آلام مادی و معنوی زیان دیده است حال اگر عامل زیان و فاعل فعل زیان یک رسانه باشد صرف نظر از مبنای مسئولیت مذکور که تاکنون همگی براساس دکترین حقوقی ذکر گردیده و ضرورت جبران زیان دارای مبانی شرعی نیز هست که با توجه به روش زندگی در کشور اسلامی آنها منطبق با فقه شیعه تاسی به روایات و احکام و نظریات فقهی نیز مستندی قوی در تحمیل جبران ضرر به متضرر است هرچند که در حقوق ایران در جهت اثبات ضرر براساس تئوری حاکمیت اراده پیش‌بینی شخص مسئول در مرحله ثبوت است و برای حکم به مسئولیت متعهد متخلف پیش بینی مذکور باید اثبات گردد و این اثبات با شناسش مسئله در صحنه متعارف ممکن است تحقق پیدا کند.^{۱۹}

۳-۱-۱) **اقسام فعالیت رسانه‌ای**

در جهت تقسیم بندی اقسام ضرر در رسانه‌ها باید به ۲ گروه ضرر و زیان متأثر از رسانه‌ها توجه داشت. بعضی از زیانهای وارده به لحاظ طبع رسانه عمومیت داشته و بعضی نیز به اقتضای نوع فعالیت یک رسانه‌ی زبانی مخصوص و خاص آن رسانه است.

۳-۱-۲) **رسانه‌های مکتوب**

رسانه‌های مکتوب شامل کتب و مطبوعات است. مطبوعات و کتب از شناخته‌شده‌ترین رسانه‌ها هستند که تأثیری عمیق بر افکار عمومی دارند. منطبق با قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مصوب ۶۵/۱۲/۱۲ اجراء قوانین مربوط به مطبوعات و نشریات و تعیین ضوابط و مقررات مربوطه و تمرکز توزیع و نشر انواع آگهی‌های دولتی در داخل و خارج از کشور بر عهده وزارت مذکور است عموماً آنچه که مبنای مسئولیت رسانه در جبران است ارتکاب مطبوعه به فعل زیانبار است که در خصوص نشریات و روزنامه‌ها تبصره ۴ ماده ۹ قانون مطبوعات آورده است مسئولیت (به معنای عام اعم از کیفری و حقوقی) مطالبی که در نشریه به چاپ می‌رسد و دیگر امور در رابطه با نشریه به عهده مدیرمسئول خواهد بود. ماده ۶ قانون اصلاح قانون

۳-۳-۳- رسانه دیجیتال

۳-۳-۳- ماهواره

در ایران قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره مصوب ۷۳/۱۱/۲۳ مجلس شورای اسلامی و آئین نامه اجرایی آن مصوب ۷۴/۱/۹ تنها مقررات مربوط به ماهواره است. هرچند که بی توجهی شهروندان به قانون مزبور عملاً این قانون را از کارکردهای حقوقی خویش جدا نموده ولیکن از نقطه نظر حقوقی بلحاظ عدم تنظیم مقررات مغایر باید همچنان آن را قانونی لازم‌الاجرا دانست. در ماده ۱۰ آئین نامه فوق‌الذکر نشر آگهی‌های تبلیغاتی از طریق مختلف در مطبوعات و صداسیما یا تبلیغات شهری که متضمن جواز استفاده از برنامه‌های ماهواره‌ای باشد ممنوع است. یا ماده ۱۴ آئین نامه مسئول واحد استفاده کننده دستگاه‌ها و سازمان‌ها از تجهیزات مربوطه در برابر هرگونه استفاده غیرقانونی موظف به پاسخگویی شده است.

۳-۳-۲- اینترنت

مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی آن است که چنانچه در نتیجه فعل هر یک از اشخاص مختلف با مقاصد و عناوین متفاوتی با اینترنت کار می‌کنند به اشخاص دیگر یا حقوق و منافع‌های قطعی‌الوصول آنان زیان وارد شود چه اشخاصی امکان جبران ضرر را دارند. اگر کسی در فضای پر مخاطره اینترنت حقوق اعضای مادی یا معنوی پدیدآورندگان آثار علمی-ادبی-هنری و علائم تجاری و حتی یا پیش یک خبر کذب و... حقوق مربوط به شخصیت آنان را با مخاطره مواجه سازد و موجب ضرر معنوی شود آیا این ضرر قابل جبران است؟ و مسئول کیست؟

ورود خسارت ناشی از فعالیت‌های اینترنتی بنظر در قالب فروع ذیل قابل حدوث است:

- ۱- هتک حرمت ۲- ورود غیرقانونی به حریم خصوصی ۳- نقض علائم تجاری ۴- نقض حقوق مولف (کپی‌رایت) ۵- ورود ضرر از طریق ویروس‌های رایانه‌ای ۶- ارتباط‌گیری اینترنتی (لینک‌های غیرمجاز) ۷- نشر اکاذیب

تمامی موارد فوق از موجبات ورود ضرر به دیگری در فضای مجازی اینترنت است. زمانیکه یک هکر به هر دلیل اعم از سرگرمی یا قصد مجرمانه یا کسب منافع مالی بلحاظ فروش برنامه‌های ویروس‌یاب اقدام به هک نمودن سایت‌ها می‌نماید و این فعل موجب ورود ضرر به دیگری می‌شود یا زمانیکه اشخاص با تمسک به دانش‌های رایانه‌ای با ورود به رایانه‌های سازمان‌ها،

مطبوعات چند تبصره به این ماده اضافه کرده است که از آن جمله تبصره ۷ را می‌توان نام برد که «مسئولیت مقالات و مطالبی که در نشریه منتشر می‌شود به عهده مدیرمسئول است ولی این مسئولیت نافی مسئولیت نویسنده و سایر اشخاص که در ارتکاب جرم دخالت داشته باشند نخواهد بود».

ولی در رسانه‌های مکتوب کتاب نیز نقش عمده‌ای دارد در باب کتب باید قائل به این موضوع شد که گاه نویسنده متهم به ورود زیان به دیگری است و گاه سوءاستفاده از آثار منتشره سوءاستفاده کننده را بر صندلی اتهام می‌نشانند لیکن از آنجاکه این مقاله راهکارهای جبران خسارت از فعالیت رسانه است به نحوی گذرا به حقوق مولف و ناشر کتب اشاره می‌نماییم.

قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۴۸/۱۱/۱۱ که از قوانین مهم در باب مسئولیت مدنی رسانه‌هاست در ماده ۱۹ هرگونه تغییر یا تحریف در اثرهای مورد حمایت قانون و نشر آن بدون اجازه پدید آورنده را ممنوع داشته است و حتی در ماده ۲۸ این مساله تصریحاً ذکر گردیده که هرگاه متخلف از این قانون شخص حقوقی باشد علاوه بر تعقیب جزایی شخص حقیقی مسئول که جرم ناشی از تصمیم او باشد خسارت شاکی خصوصی از اموال شخص حقوقی جبران خواهد شد و در صورتی که اموال شخص حقوقی به تنهایی تکافو نکند مابه‌التفاوت از اموال مرتکب جرم جبران می‌شود.

مشابه مواد فوق از حیث رعایت حقوق مولفان در قوانین دیگری از جمله قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۵۲/۹/۲۶ و یا مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی درباره اهداف و سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب اردیبهشت ۱۳۶۷ و یا آئین‌نامه اجرایی قانون مطبوعات مصوب ۶۵/۱۱/۸ هیئت وزیران و آئین‌نامه نویسندگان مطبوعاتی و خبرنگاران مصوب ۵۴/۶/۲۲ هیأت وزیران و... آمده است.

۳-۲- رسانه‌های صوتی و تصویری (صدا و سیما)

در کشور ما به جهت انحصار دولتی، صدا و سیما بعنوان رسانه‌های قوی و منحصر به فرد در عرصه جامعه خودنمایی می‌کند و همین خصیصه دولتی بودن تاکنون نمایندگان مجلس را بر آن نداشت که ضوابط خاص مسئولیت مدنی و کیفری ناشی از برنامه‌های صداسیما را تدوین نمایند قانون اداره صدا و سیما جمهوری اسلامی مصوب ۱۳۵۹ ضمن بیان استقلال صدا و سیما نظارت قوای سه گانه بر آن و نحوه تعیین رئیس آن را تصریح و تبیین نموده‌است هرچند که کلیت ماده ۱۶ و ۱۹ و ۴۰ قانون مزبور امکان اخذ وحدت ملاک در نهی توهین و التزام به صداقت و تحمل‌پذیری انتقال یافت می‌گردد در ماده ۱۶ قانون مزبور صداقت در بیان وقایع و رویدادهای اجتماعی مورد تأکید است و در ماده ۱۹ صدا و سیما موظف گردید در برنامه‌ها مخصوصاً اخبار مسائل حاوی تهمت به نهادها و ارگانها و گروهها و جمعیتها و احزاب..... را پیش نکند و در ماده ۴۰ جهت ارتقاء فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر نسبت به ایجاد بستر و فضای سالم انتقادپذیری و گفت‌وگوی آزاد و برخورد سالم اندیشه‌ها گردید ولیکن تمامی این موارد به‌نظر کافی در پیگیری حقوقی زیانهای وارده ناشی از افعال زیانبار صدا و سیما نخواهد بود.

ادارات و یا اشخاص به حریم خصوصی مردم وارد می‌شوند و یا با نقض حقوق یک مولف محصول زحمات یک مولف را در اثری علمی، ادبی و یا هنری و سینمایی آنرا در فضای مجازی در اختیار اغیار قرار می‌دهد و گاه با آن کسب منفعت می‌کند و بدون توجه به تکثیر و نمایش و حق اجراء و حق پخش از رادیو و تلویزیون و حق ترجمه و کلیه حقوق مذکور که همگی مالیت دارد چگونه مسئولیت مدنی خواهد داشت؟ آیا قواعد خاصی در برخورد با چنین افعال زیانباری وجود دارد یا خیر؟

و با توجه به حساسیت و گستردگی مفهوم حریم خصوصی و ارزش آن در نظامهای حقوقی که به اندازه‌ای است که بسیاری از کشورها در قوانین اساسی خود به این مهم تصریح نموده‌اند و حتی برخی کشورها قانون خاص راجع به حمایت از حریم خصوصی وضع نمودند و شخص با استفاده از اینترنت به‌ویژه از طریق انتشار اطلاعات شخصی افراد این حریم را نقض می‌کند و یا با دسترسی غیرمجاز سایرین از طریق ارتباط اینترنتی به اطلاعات شخصی افراد دست می‌یابد و همه این اعمال مصداق دیگر نقض حریم خصوصی از طریق شبکه مذکور می‌باشد یا چه مواد قانونی و راهکارهایی امکان مقابله جهت جلوگیری از حدوث چنین حوادث و یا برخورد با ارتکاب چنین افعال زیانباری جهت جبران ضرر و زیان‌دیده وجود دارد؟

۴- مصادیق اضرار رسانه‌ای

بعضی از اقدامات رسانه‌ها در ورود ضرر و زیان به اغیار با توجه به نحوه فعالیت و قوانین حاکم مجرمانه بوده و قابلیت مجازات دارد. بدیهی است مجازات مرتکب خود یکی از راهکارهای آرامش روحی و عاطفی زیان‌دیده است از جمله مجازاتهای کیفری و یا جبران خسارت حقوقی قابل اعمال در رسانه‌های گروهی باید منطبق با نوع جرم و نوع فعل و نوع رسانه مرتکب جداگانه مورد بررسی قرار گیرد.

اعمال زیانبار رسانه‌ها در ورود ضرر مادی یا معنوی به دیگری بعضاً در قالب موارد ذیل واقع می‌شود:

۴-۱- نقض حریم خصوصی

در نظام حقوقی ایران اصول ۲۲، ۲۳ و ۲۵ قانون اساسی و مواد ۵۷۰، ۵۸۰، ۵۸۲، ۶۴۱ و ۶۶۹ قانون مجازات اسلامی به برخی از مسائل مربوط به حریم خصوصی اشخاص توجه نموده‌اند چراکه هرکس غیر از خود شخص هیچ حقی به ورود به قلمرو درون خویش را ندارد.

اصل ۲۲ قانون اساسی: حیثیت، جان، مال، حقوق مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.

اصل ۲۳ قانون اساسی: تقیض عقاید ممنوع است و هیچ‌کس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مواخذه قرار داد.

اصل ۲۵ قانون اساسی: بازرسی و نرساندن نامه‌ها ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخبرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخبرات و نرساندن آنها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون.

ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی جهت جلوگیری از

در کشور ما به جهت انحصار دولتی، صدا و سیما بعنوان رسانه‌ای قوی و منحصر به فرد در عرصه جامعه خودنمایی می‌کند و همین خصیصه دولتی بودن تاکنون نمایندگان مجلس را بر آن نداشت که ضوابط خاص مسئولیت مدنی و کیفری ناشی از برنامه‌های صداسیما را تدوین نمایند

توقیف غیرقانونی و انفصال از خدمت و محرومیت سه تا ۵ سال از مشاغل دولتی و حبس از ۶ ماه تا سه سال را برای مامورین دولتی مرتکب مقرر نموده است.

و ماده ۵۸۲ و ۶۴۱ قانون مزبور تعرض به مراسلات و مخابرات و مکالمات تلفنی اشخاص را بنحو غیرقانونی مستوجب مجازات دانسته است و در تمام موارد فوق ماده یک قانون مسئولیت مدنی که هر کس عمداً بدون مجوز قانونی یا با بی احتیاطی به جان و مال و آزادی و حیثیت و شهرت تجاری دیگری لطمه وارد کند موظف به جبران ضرر دانسته قابلیت پیگیری و جبران ضرر را دارد.

۴-۲- هتک حرمت

در تحقق هتک حرمت باید ۲ شرط علنی بودن که در رسانه‌های همگانی با پخش و انتشار محقق می‌شود و نیز معین بودن شخص مورد هتک که اعم از شخص یا گروهی قابل شناسایی است لحاظ گردد (جمعی از مولفان ۱۳۸۳ ص ۶۱۳).

پیشرفتهای روزافزون علمی و فنی دنیای نوین بویژه در عرصه رسانه‌های همگانی باعث شده که زندگی خصوصی هر روز مورد تهدید قرار می‌گیرد امروزه اطلاعات به منزله کالای جدید است که می‌تواند دنیا را تکان دهد (نورانی بیدخت - مترجم ص ۱۶) هتک حرمت عمدتاً در رسانه‌ها در قالب افترا (انتساب صریح عمل مجرمانه به غیر و عدم توانایی به اثبات آن) و توهین (انتساب صریح عمل مجرمانه به غیر و عدم توانایی به اثبات آن) و توهین انتساب هر امر و هن‌آوری اعم از دروغ یا راست به هر وسیله و روش با ترکیب سه عنصر و هن‌آور بودن مطلب متناسب و انتشار و پخش آن و علم به و هن‌آور بودن آن و نشر اکاذیب (انتساب موضوع مورد انتشار و پخش به زیان‌دیده) تجلی می‌یابد که برای ارتکاب این افعال در قانون مجازات اسلامی مجازات تعیین گردیده هر کس به هر وسیله‌ای (چاپی - خطی - روزنامه - جرائد - نطق در مجامع یا هر وسیله دیگر...) جرمی را به کسی منتسب بداند ولی نتواند ثابت کند یا به قصد اضرار یا تشویش اذهان عمومی اوراق چاپی یا خطی بدون امضاء یا با امضاء را برخلاف حقیقت ارسال کند علاوه بر اعاده حیثیت و جبران ضرر مادی و معنوی به حبس محکوم می‌گردد (مواد ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۹۷ و ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی) و (ماده ۳۰ قانون مطبوعات سال ۶۴) (ماده یک قانون مسئولیت مدنی)

۴-۳- انتشار غیر مجاز دادگاهها

هرچند که علنی بودن دادگاهها یکی از اصول ترقی قانون اساسی کشورمان است (اصل ۶۵ قانون اساسی) لیکن آیا رسانه‌های همگانی می‌توانند به انتشار گزارش جلسه علنی دادگاه بپردازند ماده ۱۸۸ قانون آیین دادرسی در امور کیفری منظور از علنی بودن محاکمه را عدم ایجاد مانع برای حضور افراد در دادگاه می‌داند ولی انتشار آن در رسانه‌ها را قبل از قطعی شدن رای قضایی غیرمجاز اعلام داشته است و ماده ۱۳ قانون دیوان عدالت اداری نیز قبل از ثبوت تخلف درج و نشر آن ممنوع اعلام شده است. در ذیل ماده ۲۲۵ قانون آیین دادرسی کیفری آمده است در انتشار جریان دادگاه از طریق رسانه‌های همگانی و یا فیلمبرداری و تهیه عکس و افشای هویت و مشخصات متهم ممنوع و متخلف به مجازات قانونی مندرج در ماده ۶۴۸ قانون مجازات

ماده ۱۸۸ قانون آیین دادرسی در امور کیفری منظور از علنی بودن محاکمه را عدم ایجاد مانع برای حضور افراد در دادگاه می‌داند ولی انتشار آن در رسانه‌ها را قبل از قطعی شدن رای قضایی غیر مجاز اعلام داشته است.

اسلامی محکوم خواهد شد. کودکان از موقعیت خاصی در خصوص قانون مربوط به رسانه‌ها برخوردارند بعنوان مثال مطبوعات حق ارائه گزارش دادرسی‌های مربوط به افراد تحت قیومت را ندارند (پیتز کری - جوساندز - با ترجمه ملک محمدی ۱۳۸۶ ص ۲۴۲) مضاف بر آن نشر مذاکرات غیرعلنی مجلس شورای اسلامی نیز از مصادیق نشر غیرقانونی است.

۴-۴- گمراه کردن از طریق تبلیغات

رسانه‌ها قادرند با تبلیغات امر موهومی را صحیح و امر صحیح و مقبولی را موهوم جلوه دهند ارائه تبلیغات غیرصحیح در عرصه‌های مالی (تجاری) یا فرهنگی یا سیاسی (انتخاب ریاست جمهوری، مجلس، خبرگان، شوراهای شهر و روستا) همگی امکان تحقق ضرر را دارد رسانه نباید در هر یک از این عرصه‌ها از قواعد و مقررات حاکم بر موضوع خارج نشود و یا با آگهی تبلیغاتی مقایسه‌ای درصدد تخریب باشد.

آئین‌نامه تاسیس و نظارت بر نحوه کار و فعالیت کانون‌های آگهی و تبلیغاتی مصوب سال ۵۷ شورای انقلاب نحوه تبلیغات و آگهی‌ها را باید روشن نموده است تا برابر ماده ۱۲ آئین‌نامه مزبور رسانه‌ها از ادعاهای تبلیغاتی غیرقابل اثبات و مطالب گمراه کننده پرهیز کنند و از قول منابع علمی مطالبی که از نظر علمی تأیید نشده بهره‌مند نگردند.

و برابر ماده ۱۲ آئین‌نامه تاسیس و نظارت بر نحوه کار و فعالیت کانون‌های آگهی و تبلیغاتی از استفاده از تصاویر مغایر اخلاق و معتقدات مذهبی و عفت عمومی و توهین آمیز ممنوع گردیده‌اند. عدم توجه به هریک از این مقررات می‌تواند موجب مسئولیت مدنی و حتی کیفری متخلف گردد.

در عرصه سیاسی و انتخابات نیز تبلیغات گمراه کننده می‌تواند موجب مسئولیت گردد هرچند که آشنایی انتخاب کنندگان و انتخاب شوندگان و همچنین آگاهی عموم از وضعیت داوطلبان نمایندگی امری ضروری برای انتخاب کردن است^{۱۱}. ولی قواعد و مقررات انتخابات همچون مواد ۶۴، ۵۷، ۵۸، ۶۲، ۶۳ و ۶۵ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی و یا ماده ۷۴ و ۷۴ قانون انتخابات ریاست جمهوری مقرراتی را جهت جلوگیری از تبلیغات گمراه کننده وضع نموده است.

۴-۵- سوءاستفاده از علامت تجاری و آثار فکری

رسانه‌ها عموماً در جهت تأمین منابع مالی خود ناگزیر به استفاده از تبلیغات تجاری و معرفی آثار و... هستند. علامت تجاری شرکتها عبارتست از هر نشانه تمایز بخشی که کالا یا خدمات مشخصی را که بوسیله اشخاص یا شرکت‌های خاص تولیدی یا خدماتی ارائه می‌گردند معرفی و مشخص می‌گردد. از قبیل آرم

کوکاکولا و علامت بنز یا ایران خودرو^{۱۲} و... و آثار علمی و هنری و سینمایی موسیقی و تجاری دیگران بدون مجوز آنان تعدی و تجاوز به حقوق آنان است هرچند حضرت امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله جلد ۲ معتقدند که قوانین و مقررات موجود جنبه شرعی ندارد و حق مولف را در انحصار چاپ و نشر برسمیت نمی‌شناسد و در آتی اخبار آقای دکتر ابوالقاسم گرجی در مورد عدول امام (ره) از نظر خویش در سالهای بعد از بیان مطالب تحریرالوسیله مطالبی آورد.^{۱۱}

۴-۶- تحریک به جرائم علیه امنیت

رسانه‌ها درصورت اقدام به تحریک مردم یا گروه خاص به اقدام علیه امنیت می‌بایست مسئولیت ناشی از اقدام خویش را بپذیرند در این راستا ماده ۲۵ قانون مطبوعات مجازات کیفری را به قانون مجازات عمومی سابق احاله داده و مفاد ماده ۵۱۲ و ۵۰۴ قانون مجازات اسلامی نیز درخصوص موضوع تعیین تکلیف نموده است لیکن براساس عموماً قانونی و قواعد مختلف فقهی موجود مسئولیت مدنی ناشی از اقدام رسانه نیز قابلیت توجه دارد. اقدام به تحریک علیه امنیت دارای مصادیق متعدد و بی‌پایانی است که از آنجمله تبلیغ علیه جمهوری اسلامی، تحریک به شورش در نیروهای مسلح و ایجاد تحریکات قومی و قبیله‌ای نیز هست.

۴-۷- انتشار اسناد محرمانه دولتی و نظامی

انتشار اسناد محرمانه و سری دولتی بموجب قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح و قانون مجازات انتشار و افشای اسناد محرمانه و سری دولتی مصوب ۱۳۵۳ غیرمجاز و مستوجب عقوبت است که اسناد محرمانه و سری و... دارای آئین‌نامه مخصوص است که تمامی رسانه‌ها از انتشار این گونه اسناد و بدون مجوز قطعا ممنوع خواهند بود و چنانچه در راستای ارتکاب این فعل زیان به شخص، گروه و یا حتی دولت وارد گردد موظف به جبران زیان خواهند بود در سالهای اخیر نیز چاپ سند محرمانه وزارت اطلاعات در روزنامه سلام موجب تعطیلی این روزنامه و برخورد جزائی با مدیر مسئول آن شد.

۴-۸- نشر اکاذیب

دروغ پراکنی در تمامی ادیان و سیستم‌های حقوقی قبیح و جرم است در ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی هر کس به قصد اضرار دیگران یا تشویش اذهان عمومی یا مقامات رسمی یا شکوایه یا... یا توزیع اوراق چاپی یا خطی با امضاء یا بدون امضاء اکاذیبی را اظهار نماید... باید به حبس از دو ماه تا دو سال و یا هفتاد و چهار ضربه شلاق محکوم شود و بند ۱۱ ماده ۶ قانون مطبوعات مصوب سال ۷۹ نیز پخش شایعات و مطالب خلاف واقع و یا تحریف مطالب دیگران را جرم دانسته و در تبصره این ماده مجازات‌های مقرر در ماده ۶۹۸ را برای متخلف در نظر گرفته و اصرار در ارتکاب را نیز موجب لغو پروانه اعلام نموده است بنابراین بر اساس عموماً قانون مسئولیت مدنی متضرر از جرم حق مطالبه خسارت را نیز خواهد داشت.

۴-۵- نتیجه‌گیری و شیوه‌های جبران خسارت رسانه‌ها در قالب قانون

هدف جبران خسارت توسط رسانه‌ها در اضرار به غیر مختلف است از جمله:

۱- جبران خسارت مادی ۲- اعاده وضع به حال قبل

۱- گروه‌های قانونی و ادارات و نهادها در حمایت از کارمندان و ابواب جمعی خود حق طرح دعوی علیه رسانه‌های زیان رساننده را داشته باشند.

۹- نقد عملکرد مدیران اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مجاز و تنها در صورت واجد عناوین توهین، هتک حرمت و... قابل تعقیب است.

۱۰- اعمال، آرا و نظریه‌ها و تصمیم‌های قضایی پس از صدور حکم قطعی قابلیت نشر و بیان رسانه‌ای با حفظ حقوق طرفین دعوی تنها با درج نام و شعبه دادگاه با قابلیت تفسیر و بررسی حقوقی و قضایی جهت اطلاع شهروندان از نحوه اقدام دستگاه قضا را داشته باشد.

۱۱- در عرصه تبلیغات به‌کارگیری تصاویر مقامات عالی رتبه مذهبی، سیاسی، اقتصادی و تاریخی و فرهنگی دولتی، ورزشی، ممنوع و مستوجب تعقیب گردد ولیکن به‌کارگیری تصاویر اشخاص فرهیخته فرهنگی اقتصادی و تاریخی فرهنگی خصوصی تنها با اجازه آنان مجاز می‌باشد.

۱۲- در اظهار نظرهای تبلیغاتی مبتنی بر ارائه نظری علمی منبع موثق علمی موضوع در ذیل آگهی‌ها درج شود.

۱۳- استفاده جزئی و حاشیه‌ای با ذکر منبع در مالکیت‌های فکری و ادبی و هنری و سینمایی مجاز اعلام گردد.

۱۴- تبدیل یک اثر ادبی و نمایشی و هنری و غیره به فیلم سینمایی یا رادیویی با تصویری بدون اجازه دارنده

۱- حریم خصوصی اشخاص باید از تعرض مصون باشد و در هر یک از موارد رسانه‌ای باید میزان نقض مصونیت به موجب قانون تصریح گردد.

۲- انعکاس حریم خصوصی افراد با اجازه آنان بلامانع باشد مصداق بارز حریم خصوصی مزبور حق اشخاص بر نام و تصویر و خلیقات و نامه‌ها و... است.

۳- پخش تصاویر و چهره‌های شخصیت‌های اجتماعی که نفع عمومی را در بر داشته نمودن نظرات آنان در بر داشته و [همچنین] سخنرانی‌های افرادی که مجاز به سخنرانی و نشر افکارشان هستند در رسانه‌ها بلامانع باشد.

۴- چاپ و نشر و پخش تصاویر اشخاص و صاحبان حرفه‌ها و حتی تابلوی آنها بدون رضایت آنان ممنوع باشد.

۵- فیلم برداری و تصویربرداری از اماکن عمومی تنها با مجوز و درج تابلو یا نوشته در آن محل ممکن باشد تا مردمی که در حال گذر هستند حق انتخاب حضور در تصویر یا فیلم را داشته باشند.

۶- تصویربرداری از کودکان و نوجوانان منوط به رضایت والدین آنها باشد.

۷- جداسازی فرهنگ طنز و کاریکاتور با تخریب و توهین و افترا به‌نحوی که فعالیت رسانه‌ای توهین آمیز و نشر اکاذیب و فعالیت‌های موجب لطمه به حیثیت اشخاص و شهرت تجاری و عوطف اشخاص ممنوع و واجد مجازات‌های سنگین و جبران زیان متضرر باشد.

۸- صاحبان حرف و تشکل‌های رسمی و کانون‌ها

۳- اعلام حقوق متداعین ۴- خرسندسازی زیان‌دیده ۵- مجازات یا تنبیه مقصر یا متخلف ۶- جلوگیری از دارا شدن غیر عادلانه ناشی از تخلف. پرواضح است که تمام هدف جبران خسارت با در نظر گرفتن نوع خسارت و خواست متضرر از زیان و التیام زیان‌دیده اعاده وضع به حال سابق است. گاهی زیان جنبه مالی دارد و گاه معنوی و گاه واجد هر دو عنوان برای جبران ضرر میزان غرامت مالی که قابل پرداخت است باید متناسب با زیان وارده تعیین گردد و تعیین میزان خسارت توسط قضات محاکم با استفاده از نظریات کارشناسان ممکن خواهد بود و خسارتی که تعیین می‌گردد عملاً باید کلیه ضررهای ناشی از فعل زیانبار را شامل شود.

اما در ضررهای وارده معنوی تنها پرداخت غرامت کافی نیست آنچه که در ضررهای معنوی مورد لحاظ و توجه است التیام آلام روحی و روانی و اجتماعی زیان دیده است و این تنها از اتخاذ یکی از طرق ذیل ممکن است:

۱- الزام به عذرخواهی یا اصلاح موضوع در رسانه همگانی که موضوع در آن منتشر شده است.

۲- درج حکم محکومیت رسانه مقصر در رسانه‌های مختلف

۳- جمع‌آوری اثر زیانبار و جلوگیری از نشر و پخش یا عرضه آن

۴- درج پاسخ متضرر از جرم در رسانه همگانی مربوطه (فاعل فعل زیانبار)^{۱۳}

۵- درج در پرونده رسانه و تعلق فعالیت بمدت محدود.

۶- در صورت تکرار فعل زیانبار توقیف یا تعطیلی رسانه متخلف.

که تمامی موارد فوق با تمسک به قواعد و مقررات حاکم بر موضوع و تعلق تخلف مربوطه با قوانین و مقررات موجود و استناد به قواعد فقهی و شرعی و قانون مسئولیت مدنی قابل اعمال است.

در مقاله حاضر تمامی تلاش بر این بوده که مسئولیت مدنی را بجای بی‌تابی در مجازات کیفری رسانه‌ها به فرض بروز تخلف و تقصیر ممکن جلوه داد در ایران حاضر عمدتاً نشریات و روزنامه‌ها و رسانه‌های جمعی براحتمی با وقوع یک یا چند تخلف کوچک حتی با گذشت متضرر از جرم توقیف، تعطیل و برای همیشه از عرصه اجتماع حذف می‌گردند لیکن در صورت حکومت مسئولیت مدنی بر موضوع ضمن تحمیل مجازات‌های مالی و جبران ضررهای ناشی از فعل زیانبار برای زیان‌دیده و تنبیه رسانه مربوطه فرصت لازم جهت حضور در عرصه‌های فرهنگی... به رسانه مربوطه داده خواهد شد در این راستا به نظر می‌رسد تدوین قانون جامعی در باب مسئولیت مدنی در رسانه‌های گروهی ضروری به نظر می‌رسد این قانون چنانچه واجد موارد ذیل باشد مسئولیت مدنی رسانه‌ها را در جامعه و محاکم قضایی با قوت و قدرت اعمال خواهد نمود ضمن اینکه وضع قانونی خاص در نحوه برخورد با تمام رسانه‌ها و یکسان سازی قوانین، از تشمت و برداشت‌های مختلف حقوقی در موضوعات مستحدثه جلوگیری می‌نماید در صورت تحقق اراده تحریر و تصویب قانونی برای مسئولیت مدنی رسانه‌ها به نظر نگارنده و بسیاری از حقوق‌دانان دقت در موارد ذیل لازم و ضروری است.

گاهی زیان جنبه مالی دارد و گاه معنوی و گاه واجد هر دو عنوان برای جبران ضرر میزان غرامت مالی که قابل پرداخت است باید متناسب با زیان وارده تعیین گردد و تعیین میزان خسارت توسط قضات محاکم با استفاده از نظریات کارشناسان ممکن خواهد بود و خسارتی که تعیین می‌گردد عملاً باید کلیه ضررهای ناشی از فعل زیانبار را شامل شود.

حق ممنوع باشد.

۱۵- استفاده از علامت تجاری تحت هر عنوان منوط به مجوز صاحب علامت باشد.

۱۶- دادگاهها مکلف به تعیین خسارت مادی و الزام رسانه متخلف به جبران زیان بر اساس نظریات کارشناسی در تعیین میزان خسارت باشند.

۱۷- نویسنده، بازیگر، گزارشگر و هر کسی که در انجام فعل زینبار نقش داشته است به ازاء میزان تقصیر و قصور در حدود زیان محکوم به پرداخت زیان گردد.

۱۸- در صورت حدوث تخلف از سوی اشخاص حقوقی، شخص حقوقی بعنوان فاعل فعل زیانبار مکلف به جبران خسارت بوده و چنانچه اموال شخص حقوقی کفایت زیان را نکند عوامل دخیل در ورود زیان موظف به جبران آن از اموال شخصی باشند.

۱۹- رسانه‌های دولتی بدون بهره‌مندی از مزایای مندرج در قوانین دیگر همانند مزایای منع توقیف اموال دولت و شهرداری‌ها در جرائم ناشی از اعمال زیانبار رسانه‌ای موظف به جبران زیان بقید فوریت با تعیین ظرف زمانی معین گردند.

۲۰- اقدامات رسانه در جهت کاهش آثار فعل زیانبار همانند عذرخواهی- اظهار برائت- رضایت زیان‌دیده موجبات تخفیف آلام زیان‌دیده و مجازات را فراهم آورد.

۲۱- رسیدگی به دعوی مسئولیت مدنی رسانه‌ها بدون نیاز به تشریفات آئین دادرسی مدنی در شعبه ویژه‌ای از محاکم و بنحو سریع و خارج از نوبت بعمل آید بنحوی که در ظرف زمانی محدودی زیان‌دیده بتواند ضررهای مادی و معنوی خود را جبران شده ببیند.

۲۲- در صورتیکه زیان‌دیده دارای گستردگی عنوان باشند همانند صاحبان حرف معلمان، مهندسان، کارشناسان، وکلاء و زیان‌دیدگان قابلیت جمع‌آوری در نام‌های شخص مشخص را نداشته باشند محکومیت مالی مربوطه در جهت جبران زیان به نفع مستمندان، فقرا، نهادهای حمایتی اخذ شود.

۲۳- رسانه متخلف موظف به در اختیار نهادن صفحه یا زمان یا موقعیت مناسبی به نهادهای عمومی در جهت تشریح مطالب دینی، فرهنگی و اقتصادی و غیرسیاسی گردد.

۲۴- الزام قانونی رسانه‌ها در بیمه نمودن فعالیت خویش ناشی از مسئولیت مدنی

۲۵- الزام دست‌اندرکاران رسانه‌ها به ثبت نام کارکنان تمام وقت خود و ارائه قراردادهای کار آنان به مراجع قانونی.

۲۶- تولیدکنندگان آثار رسانه‌ای و مسئولیت ناشی از تولید هر محصول این تعهد ضمنی و بدیهی را دارد که برای مصرف‌کننده خطری ندارد.^{۳۳}

۲۷- اعمال ماده ۲ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی در باب رسانه‌ها به جهت حفظ قداست رسانه ممنوع گردد و در صورت عدم جبران صحیح زیان توسط خاسر تنها به توقیف رسانه مکتوب تا زمان جبران زیان بسنده گردد.

با عنایت به گستردگی مسئولیت ناشی از فعل زیان بار رسانه‌ای به نظر می‌رسد لحاظ موارد فوق در قانون جامع و کاملی از مسئولیت مدنی رسانه‌های علاوه بر

“

رسیدگی به دعوی مسئولیت مدنی رسانه‌ها بدون نیاز به تشریفات آئین دادرسی مدنی در شعبه ویژه‌ای از محاکم و بنحو سریع و خارج از نوبت بعمل آید بنحوی که در ظرف زمانی محدودی زیان‌دیده بتواند ضررهای مادی و معنوی خود را جبران شده ببیند.

منع دستگاه قضایی به تحمیل مجازاتهای کیفری هم آثار زیان ناشی از عمل رسانه را کاهش دهد و هم موجبات تنبیه و ارعاب متخلفین را در بر داشته باشد ضمن اینکه تدوین چنین مقرراتی می‌تواند در صورت انحصار رسانه گروهی را در ترویج تفکر خاص بر خلاف مصالح اجتماع شکسته و عملاً با الزام متخلف به درج عذرخواهی از زیان‌دیده و جبران ضرر وارده و در اختیار نهادن صفحاتی از نشریه و یا زمانی خاص در رسانه‌های صوتی تصویری و دیجیتال به انعکاس گزارشات فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی دستگاه‌های تعیینی مرجع قضائی فضای رسانه را نیز از محیط زیان و جرم خارج و به فضا و محیط انتشار خدمتی خدایستادانه رهنمون سازد.

آنچه در این مقاله به رشته تحریر در آمد سعی و تلاشی در جهت حفظ قداست رسانه و جبران ضرر عادلانه ناشی از اقدامات رسانه‌ای بود که قطعاً اربابان علم حقوق با استمرار و نقد منصفانه آن زیربنای تحلیل علمی و نهایتاً ایجاد راهکار متناسب با شان رسانه و ضرورت جبران ضرر زیان‌دیده را تبیین خواهند نمود.

پی‌نوشت:

- ۱- دهخدا- فرهنگ لغت - نشر فرهنگ ۱۳۶۰
- ۲- انصاری باقر- شماره ۶۲ زمستان ۱۳۸۲ ص ۱۱
- ۳- شیخ الاسلامی عباس - ۱۳۸۰- ص ۸
- ۴- حسینی نژاد حسینعلی - ۱۳۷۰- ص ۱۲۵
- ۵- حسینی نژاد حسینعلی - ۱۳۷۰- ص ۱۲۵
- ۶- کاتوزیان ناصر - ۱۳۷۶- ص ۲۱۹
- ۷- صفائی - ۱۳۸۶- ص ۵۵۳
- ۸- باریگلو - ۱۳۷۸- ص ۴۹
- ۹- کاتوزیان - ۱۳۷۶- ص ۱۷۴
- ۱۰- امامی - ۱۳۸۰- ص ۳۹۲
- ۱۱- جانعلی و صالحی - ۱۳۷۲- ص ۳۷
- ۱۲- قاسم زاده - ۱۳۸۳- ص ۳۳۲
- ۱۳- جانعلی - صالحی همان منبع ۱۳۷۳- ص ۳۹
- ۱۴- کاتوزیان - ۱۳۷۸- ص ۱۳۰
- ۱۵- کاتوزیان - ۱۳۷۸- ش ۷ ص ۲۰۱
- ۱۶- کاتوزیان - ۱۳۶۹- ص ۱۳۲
- ۱۷- شهیدی - ۱۳۸۲- ص ۱۲۵
- ۱۸- هاشمی - جلد ۲ ۱۳۵۷- ص ۱۲۵
- ۱۹- پورقربان - عجم اکرامی مالکیت فکری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان ۱۳۸۹
- ۲۰- خمینی - تحریر الوسیله جلد ۲
- ۲۱- انصاری باقر و...- نشر ریاست جمهوری ۱۳۸۳ ص ۶۴۱
- ۲۲- کاتوزیان ناصر - ۱۳۸۴- ص ۱۰۸.

- منابع و مآخذ
- ۱- مقاله مقدمه‌ای بر مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی، باقر انصاری، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۲
 - ۲- قواعد عمومی قراردادها، ناصر کاتوزیان، جلد ۴، چاپ دوم، شرکت انتشارات تهران، ۱۳۷۶
 - ۳- مسئولیت مدنی، حسینعلی حسینی نژاد، انتشارات جهاد دانشگاهی شهید بهشتی، ۱۳۷۰
 - ۴- مسئولیت مدنی رسانه‌های گروهی، باقر انصاری- جهانسوز شیخ الاسلامی کندولوسی- مهدی مهدیزاده- پروانه تیلا، انتشارات تدوین و تنقیح قوانین ریاست جمهوری، ۱۳۸۱
 - ۵- دوره مقدماتی حقوق مدنی تعهدات، سید حسین صفائی، گنج دانش
 - ۶- مسئولیت مدنی، علیرضا باریگلو، نشر میزان، ۱۳۸۷
 - ۷- حقوق مدنی، سید حسن امامی، نشر گنج دانش، ۱۳۸۰
 - ۸- مبانی مسئولیت مدنی، سید مرتضی قاسم زاده، نشر میزان، ۱۳۸۳
 - ۹- ضمان قهری، ناصر کاتوزیان، نشر میزان، ۱۳۷۸
 - ۱۰- الزامهای خارج از قرارداد، ناصر کاتوزیان، نشر میزان، ۱۳۷۸
 - ۱۱- قانون مجازات اسلامی
 - ۱۲- حریم خصوصی افراد در جریان بین‌الملل داده‌ها، حسن نوراللهی بیدخت (مترجم)، نشریه رسانه، سال دهم، شماره ۲
 - ۱۳- حقوق اساسی جمهوری اسلامی، سید محمد هاشمی، جلد ۲، قم، ۱۳۵۷
 - ۱۴- مقاله مالکیت فکری، دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان؛ بهار ۸۹، پورقربان- عجم اکرامی تحت نظر علیرضا حسینی
 - ۱۵- روان‌شناسان اجتماعی، ژان استوتزل (ترجمه)، ۱۳۷۱
 - ۱۶- فرهنگ لغت دهخدا، نشر فرهنگ، ۱۳۶۱
 - ۱۷- موجبات ضمان، عباسعلی عمید زنجانی، نشر میزان، ۱۳۸۲
 - ۱۸- مسئولیت مدنی و کیل دادگستری، نصرالله قهرمانی، نشر نظر، ۱۳۷۷
 - ۱۹- مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید، ناصر کاتوزیان، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴
 - ۲۰- ترمینولوژی حقوق، جعفری لنگرودی، گنج دانش، ۱۳۷۴
 - ۲۱- حقوق رسانه، پیتر کری - جوساندرز ترجمه حمید رضا ملک محمدی نشر میزان ۱۳۸۶
 - ۲۲- حقوق مدنی (آثار قراردادها و تعهدات)، مهدی شهیدی، جلد ۳، کانون مجد، ۱۳۸۲، شماره ۱۲۵
 - ۲۳- حقوق زیان‌دیدگان و بیمه شخص ثالث، محمود صالحی، نشر دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، ۱۳۷۲
 - ۲۴- حقوق مدنی ضمان قهری مسئولیت مدنی، ناصر کاتوزیان، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹
 - ۲۵- جرائم مطبوعاتی، عباس شیخ الاسلامی، انتشارات جهاد دانشگاهی شهید، ۱۳۸۰
 - * استادیار دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان
 - * دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان

بررسی صلاحیت مراجع رسیدگی کننده به مصوبات

و اقدامات تملکی دولت

◀ محمد انصاری عربانی - وکیل پایه یک دادگستری

چکیده:

مصوبات دولت همواره در دو مرجع پیش‌بینی شده در قانون اساسی مورد بازبینی قرار گرفته است.

۱- هیئت عمومی دیوان عدالت اداری ۲- هیئت بررسی و تطبیق مصوبات دولت با قوانین که زیر نظر رئیس مجلس شورای اسلامی به این مهم می‌پردازد. اقدام‌های این دو مرجع همواره موازی و نظرات ابرازی آنها در برخی موارد متعارض بوده به طوری که گاهی هیئت بررسی و تطبیق مصوبات دولت با قوانین؛ آیین‌نامه‌ای را برخلاف قوانین (عادی) (۱) نمی‌دانست اما همین مصوبه دولتی بعد از طرح در هیئت عمومی دیوان عدالت به جهت مخالفت ابطال می‌شد. لذا این تعارض در نظرات این دو مرجع؛ دولت را در تبعیت از آرای این مراجع دچار مشکل می‌ساخت. تا اینکه در تاریخ ۱۳۸۰/۱۲/۱۴ قانون استفساریه ماده (۲۵) قانون دیوان عدالت اداری تصویب شد.

واژگان کلیدی: مصوبات مجلس، دیوان عدالت اداری، مجلس شورای اسلامی، هیئت بررسی و تطبیق مصوبات دولت با قوانین

مقدمه

«ماده واحده - آیا وظایفی که بنا به ذیل اصل یکصد و هفتاد و سوم (۱۷۳) قانون اساسی... توسط مجلس... برای دیوان عدالت... (۲) جهت رسیدگی به آیین‌نامه‌ها و مصوبات تعیین شده است، ناظر به اختیار دیوان در اظهار نظر نسبت به مصوبات و آیین‌نامه‌های هیئت وزیران نیز می‌باشد و در این صورت هیئت دولت در صورت تعارض نظر دیوان با نظر مرجع مذکور در اصول هشتاد و پنجم (۸۵) و یکصد و سی و هشتم (۱۳۸) قانون اساسی... موظف به انجام کدام یک از این نظرات است؟»

طبق نظر مجلس در صورت تعارض نظر دیوان عدالت اداری و ریاست مجلس... (موضوع اختیارات ذیل اصل هشتاد و

پنجم (۸۵) قانون اساسی...، نظر دیوان عدالت اداری لازم الاجرا است.»

بعد از این قانون سرنوشت ساز، سه قانون دیگر به تصویب رسید که عبارتند از: ۱) قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۸۵/۳/۹ مجلس و ۸۵/۹/۲۵ مجمع تشخیص مصلحت نظام.

۲) قانون الحاق یک تبصره به ق. نحوه اجرای اصول هشتاد و پنج (۸۵) و یکصد و سی و هشتم (۱۳۸) قانون اساسی... در رابطه با مسئولیت‌های رئیس مجلس... مصوب ۱۳۶۸ که در تاریخ ۸۷/۱/۳۰ به تصویب رسید.

۳) قانون الحاق یک تبصره به ماده (۱) لایحه قانونی نحوه خرید و تملک اراضی و املاک... مصوب ۱۳۵۸ که در تاریخ ۸۷/۲/۲ صورت گرفت. با بررسی مفاد آنها با لحاظ تقدم و تأخرشان می‌توان

به این نتیجه رسید که صلاحیت رئیس مجلس نسبت به بررسی مصوبات دولت با ضمانت اجرای بیشتر مواجه شده در مقابل صلاحیت هیئت عمومی دیوان عدالت در رسیدگی به اینگونه مصوبات محدود شده است. اما با لحاظ قانون دوم؛ قصد داریم در این نوشتار بررسی نماییم که آیا صلاحیت شعب دیوان عدالت در رسیدگی به اقدامات تملکی دستگاه‌های اجرایی وفق قانون یاد شده کلا سلب و به دادگاه‌های عمومی حقوقی واگذار شده یا اینکه تبصره الحاقیه با حفظ صلاحیت دیوان و دادگاه‌های عمومی؛ در مقام بیان حکم دیگری است؟

با این مقدمه و با لحاظ قوانین یاد شده به بررسی صلاحیت سه مرجع یاد شده حسب مورد نسبت به (به مصوبات یا اقدامات دولت) می‌پردازیم:

بخش اول - صلاحیت رئیس مجلس نسبت به مصوبات دولت:

برای تبیین این موضوع ابتدا اصول ۸۵ و ۱۳۸ قانون اساسی را نقل بعد به تشریح این اختیارات می‌پردازیم: - قسمتی از اصل ۸۵ قانون اساسی: «... همچنین مجلس شورای اسلامی می‌تواند تصویب دائمی اساسنامه سازمان‌ها، شرکت‌ها، موسسات دولتی یا وابسته به دولت را با رعایت اصل هفتاد و دوم به کمیسیون‌های ذی‌ربط واگذار کند و یا اجازه تصویب آنها را به دولت بدهد؛ در این صورت مصوبات دولت نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد، تشخیص این امر به ترتیب مذکور در اصل نمود و ششم با شورای نگهبان است. علاوه بر این مصوبات، دولت نباید مخالف قوانین و مقررات عمومی کشور باشد و به منظور بررسی و اعلام مغایرت آنها با قوانین مزبور باید ضمن ابلاغ برای اجرا، به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی برسد.»

- اصل ۱۳۸ قانون اساسی: «علاوه بر مواردی که هیئت وزیران یا وزیری مأمور تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی قوانین می‌شود، هیئت وزیران حق دارد برای

مجلس شورای اسلامی می‌تواند تصویب دائمی اساسنامه سازمان‌ها، شرکت‌ها، موسسات دولتی یا وابسته به دولت را با رعایت اصل هفتاد و دوم به کمیسیون‌های ذی‌ربط واگذار کند و یا اجازه تصویب آنها را به دولت بدهد؛ در این صورت مصوبات دولت نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد

!?

انجام وظایف اداری و تأمین اجرای قوانین و تنظیم سازمان‌های اداری به وضع تصویب نامه و آیین‌نامه بپردازد. هر یک از وزیران نیز در حدود وظایف خویش و مصوبات هیئت وزیران، حق وضع آیین‌نامه و صدور بخشنامه را دارند ولی مفاد این مقررات نباید با متن و روح قوانین مخالف باشد. دولت می‌تواند تصویب برخی از امور مربوط به وظایف خود را به کمیسیون‌های متشکل از چند وزیر واگذار نماید. مصوبات این کمیسیون‌ها در محدوده قوانین پس از تأیید رئیس جمهور لازم‌الاجرا است.

تصویب‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های دولت و مصوبات کمیسیون‌های مذکور در این اصل، ضمن ابلاغ برای اجرا به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی می‌رسد تا در صورتی که آنها را برخلاف قوانین بیابد با ذکر دلیل برای تجدید نظر به هیئت وزیران بفرستد.»

در اجرای این دو اصل قانون اساسی؛ در تاریخ ۱۳۶۸/۱۰/۲۸ قانون نحوه اجرای اصل هشتاد و پنجم و یکصد و سی و هشتم قانون اساسی... در رابطه با مسئولیت‌های رئیس مجلس... به تصویب رسید.

طبق تبصره ۳ و ۴ (الحاقی ۱۳۷۷/۱۲/۸) قانون فوق؛ مصوبات دولت و کمیسیون‌های مندرج در اصول ۸۵ و ۱۳۸ قانون اساسی باید ظرف یک هفته از تاریخ تصویب، ضمن ابلاغ برای اجرا، به اطلاع رئیس مجلس برسد. بطوریکه اگر تمام و یا قسمتی از مصوبه مورد ایراد رئیس مجلس قرار گیرد (۳) باید ظرف هفت روز نسبت به اصلاح و لغو آن اقدام شود. در غیر اینصورت حسب مورد تمام یا قسمتی از مصوبه مورد ایراد، ملغی‌الثر می‌شود.

همانطور که در مقدمه این نوشتار به استحضار رسید همین اقدام را نیز دیوان عدالت اداری می‌توانست در هیئت عمومی خود به انجام رساند. به طوری که در صورت تعارض بین نظر رئیس مجلس و هیئت عمومی دیوان عدالت؛ طبق قانون استفساریه ماده (۲۵) قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۸۰/۱۲/۱۴ نظر هیئت عمومی دیوان عدالت برای دولت لازم‌الاجرا شد.

تا اینکه در تاریخ ۱۳۸۷/۱/۳۰ یک تبصره [به عنوان تبصره ۸] به قانون نحوه اجرای اصول ۸۵ و ۱۳۸ قانون اساسی... الحاق شد که عملاً صلاحیت هیئت عمومی دیوان عدالت اداری را در رسیدگی به شکایات و اعتراض اشخاص حقیقی و حقوقی خصوصی به آیین‌نامه‌ها و سایر نظامات و مقررات دولتی از حیث مخالفت با قوانین سلب و به رئیس مجلس واگذار گردید.

در این الحاقیه آمده است: «تبصره ۸ - در مواردی که رئیس مجلس... مصوبات، آیین‌نامه‌ها و تصویب نامه‌های مقامات مذکور در اصول هشتاد و پنج (۸۵) و یکصد و سی و هشتم (۱۳۸) قانون اساسی را مغایر با متن و روح قوانین تشخیص دهد نظر وی برای دولت